

Deprem Zamanlarında Kaza ve Kadere İman*

Faith in Fate and Destiny in Times of Earthquake

Mustafa ÜNVERDİ**

Abstract

The issue of fate, which is among the first problems in the history of Islamic theology, is among the issues that Muslims have been discussing for a long time. Although fate is a belief that comes to the agenda more in times of calamity, it has been interpreted in two extreme lines, coercive and liberal, in that theological history. The reason why faith in fate is the subject of this study is because fate was discussed in the Kahramanmaraş Earthquakes that occurred on February 6, 2023. How should a disaster that caused thousands of lives and property losses be interpreted in terms of fate? Essentially, considering that religion comes to life with people, the theory and practice of religion are not always absolute. It is actualized in different ways from situation to situation or from society to society. From the moment it belongs to people, religion goes through various interpretations in people. This is the subordination of the theoretical to the practical. Although the belief principles of religion are fixed, people's socio-cultural situations, historical experiences and thought systems cause differences in the understanding of these principles. Even some social or natural events can affect the interpretation of the belief principles. This should be seen as a natural result of the religion-society relationship. The emergence of schools of faith can also be considered as evidence/example for this. We can state that this truth is present in the formation of the coercive and liberal line of belief in fate in the Islamic tradition of thought. The aim of this article is to base belief in fate and destiny on human responsibility and to criticize the fatalistic discourse that emerges especially in times of natural disasters such as earthquakes. In fact, belief in fate and destiny, which is one of the principles of Islamic belief, is an expression of the relationship between Allah and the universe. Believing in fate is accepting that everything in the universe is related to Allah's attributes of knowledge, will, power and creation. Nature has surrendered to divine will. However, another being that affects nature with its mind and will is man. For this reason, nature is, on the one hand, a place where divine fate manifests itself, and on the other hand, a realm of existence shaped by human actions. Believing in fate does not extinguish man's relationship with nature. On the other hand, since fate is a manifestation of divine will, it is also wrong to be deeply saddened by events that have already happened. On the contrary, they should consider its divine wisdom and purposes. Since administrators who have assumed administrative responsibility in society are obliged to take precautions against all elements that threaten people's living conditions, they should take precautions against possible calamities that may occur in nature. It is unacceptable to cover up negligence in these matters by associating them with fate. Fate is not man's submission to nature, but his submission to God's command. However, this command does not eliminate man's freedom of will. On the contrary, it aims for free will to be freely subject to the divine.

The expressions about fate and fate in the Quran mean that this belief is a law and measure. However, the belief in fatalism, which was also seen in pre-Islamic times, manifested itself as a coercive view among Muslims, and people

* Bu makale 26-27 Şubat 2024'te Gaziantep Üniversitesi Azez İslami İlimler Fakültesi'nde düzenlenen Uluslararası Dinî ve Beşerî Açılan Deprem Sempozyumu'nda aynı isimle sunulan bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, munverdi@gantep.edu.tr

were able to present this belief as an excuse for their negligence. Fatalism, which is also reflected in folk proverbs and idioms, is incompatible with Islam's understanding of the relationship between God and man and the idea that man is a responsible being. In cases where belief in fate develops on a wrong basis, instead of questioning their responsibilities in natural disasters such as earthquakes, believers interpret these as "fate" and this causes the events in question to cause great damage to Islamic lands. Although natural disasters are among the natural laws of Allah, the death of people in these events is not a divine obligation. On the contrary, it is the result of man's incompatibility with the law of nature. What falls to man is to know nature to the extent of the opportunities granted to him and to live in peace with nature. If something happens to man beyond this and it is not possible to prevent it, it is considered a fate and no rebellion is made against it. In such times, it must be man's duty to submit to Allah's will, show patience and take precautions for the next process. In this study, the subject of fate and belief in fate will be addressed by using the document and source scanning method and the parts of the subject that concern man, nature and man's responsibility will be critically examined. The study can be considered to have original value in terms of criticizing the fatalistic understanding seen among the public regarding the belief in accident and fate and addressing the contribution of belief in fate to people in difficult times such as earthquakes.

Keywords: Theology, destiny, earthquake, evil, fatalism.

Öz

İslam kelim tarihini ilk problemleri arasında yer alan kader meselesi, Müslümanların öteden beri tartıştığı konular arasında yer alır. Kader daha çok musibet anlarında gündeme gelen bir inanç konusu olmakla birlikte o, kelim tarihinde cebri ve özgürlükçü iki uç çizgide yorumlanmıştır. Kadere iman bu çalışmaya konu olması, 6 Şubat 2023'te meydana gelen Kahramanmaraş Depremlerinde kaderin tartışılmasındandır. Binlerce can ve mal kaybının olduğu bir felaket kader açısından nasıl okunmalıdır? Esasen dinin insanla birlikte hayata geçtiği dikkate alınırsa dinin teorisi ile pratiği her zaman mutlak çizgide olmaz. O, durumdan duruma veya toplumdan topluma farklı şekillerde aktüelleşir. İnsana mâl olduğu andan itibaren din, insanda çeşitli yorumlardan geçer. Dinin inanç esasları sabit olmakla birlikte insanların sosyo-kültürel durumları, tarihi tecrübeleri ve düşünce sistemleri söz konusu esasların anlaşılmasında farklılaşmalara neden olur. Hatta bazı toplumsal veya doğal olaylar bile inanç esaslarının yorumuna etki edebilir. Bunu din-toplum ilişkisinin doğal sonucu olarak görmelidir. İtikadi ekollerin ortaya çıkışında bu faktörün etkisi inkâr edilemez. Kadere iman konusunda inanç ekollerinin farklı yaklaşımlarında din ve toplum ilişkisinin olduğunu ifade edebiliriz.

Bu makalenin amacı kaza ve kadere iman insan sorumluluğu esaslı temellendirilmesi ve özellikle deprem gibi tabii afetler zamanlarında ortaya çıkan kadercı söylemin eleştirisidir. Esasında İslam inanç esaslarından olan kaza ve kadere iman Allah ve âlem ilişkisinin ifadesi niteliğindedir. Kadere inanmak evrendeki her şeyin Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarıyla ilişkisi olduğunu kabul etmektir. Tabiat ilahi iradeye teslim olmuştur. Fakat tabiat üzerinde akıl ve iradesiyle etkili olan bir başka varlık da insandır. Bu sebeple tabiat bir yandan ilahi kaderin tecelli ettiği bir yer, diğer yandan insanın eylemleriyle şekillenen varlık alanıdır. Kadere inanmak insanın tabiatla ilişkisini nefyetmez. Diğer taraftan kader âlemde ilahi iradenin tecellisidir. Bu nedenle olmuş-bitmiş hadiseler için yas tutmak, bunalıma girmek veya gelecek için ümitsizliğe kapılmak yanlıştır. Bilakis tüm yaşananlarda derin hikmetlerini düşünmelidir. Toplumda idari sorumluluğu üstlenmiş olan yetkililer ise insanların yaşam koşullarını tehdit eden tüm unsurlara karşı tedbirleri almakla yükümlü olduklarından, tabiatla meydana gelmesi muhtemel musibetlere karşı önlemleri almalıdırlar. Bu konulardaki ihmalkârlıkların kaderle ilişkilendirilerek örtülmesi kabul edilemez. Kadere inanmak, afetler karşısında etkisiz olmayı kabul etmek değildir. Tabiatın da Allah'ın emrine teslim olduğunu düşünerek, tabiatla barışık olmak, tabiat yasalarına uygun hareket etmektir.

Kur'an'da geçen kader ve kaderle ilgili ifadelerle bakıldığında, kaderin yasa ya da ölçü olduğu anlamına geldiği görülür. Ne var ki temelleri İslam öncesi devirlere kadar götürülebilecek cebri kader anlayışı, Müslümanlar arasında da taraftar bulmuş ve insanlar bu inancı ihmalkârlıklarına bir mazeret olarak sunabilmişlerdir. Halk atasözleri ve deyimlerine de yansıyan söz konusu fatalist kader anlayışı, İslam'ın Allah- evren-insan ilişkisi anlayışı ve insanın sorumlu bir varlık olduğu düşüncesiyle uyumamaktadır. Kadere iman yanlı bir zeminde anlaşılması, deprem gibi tabii afetlerde insanları sorumluluklarını hatırlamak yerine yaşananları "kader" olarak okumaya sevk etmekte, bu da söz konusu hadiselerin İslam beldelerinde büyük zararlar doğurmasına neden olmaktadır. İnsana düşen kendisine bahşedilen imkânlar ölçüsünde tabiatı tanımak ve tabiatla barışık yaşamaktır. Bunun ötesinde insanın başına bir şey geleceksin ve buna mani olmak mümkün değilse, artık bu bir kader olarak nitelenir ve buna isyan edilmez. Böyle zamanlarda Allah'ın takdirine boyun eğerek sabır göstermek ve bir sonraki süreç için tedbirler almak insanın vazifesi olsa gerektir. Bu çalışmada belge ve kaynak taraması yöntemiyle kaza ve kadere iman konusu ele alınarak konunun insanı, tabiatı ve insanın sorumluluğunu ilgilendiren kısımları eleştirel şekilde incelenecektir. Çalışma kaza ve kader inancı konusunda halk nezdinde görülen kadercı anlayışın tenkidi ve kadere iman deprem gibi zor zamanlarda insana katkısını ele almaktadır. Kur'an'da ilgili ayetler, İslam'ın insan ve âlem görüşü esas alındığında kadere iman insan için bir teslimiyet, ümit ve krizle başa çıkma aracı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, kader, deprem, musibet, fatalizm.

Giriş

Kaza ve kadere iman kelam tarihinin ilk tartışma konuları arasında yer alır. Bir tarafta kaderin insanı edilgen kılan bir inanca dönüştüğü cebir görüşü, diğer taraftan insanın özgürlüğü esaslı irade hürriyeti anlayışını savunan kaderi görüş erken dönem düşünce hareketinin ilklerinden birisidir. İslam düşünürleri kadere iman konusunu daha çok “ef’âl-i ibâd” kavramsalıyla tartışmış ve konunun insanı ilgilendiren yönüne odaklanmışlardır.¹ Hâlbuki kader kelimesinin geçtiği hemen hemen tüm Kur’anî bağlamlarda kader bir ölçü ve yasa anlamındadır. Kelam ve Mezhepler tarihçileri, Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46), Ca’d b. Dirhem (ö. 124/742 [?]), Mâbed el-Cühenî (ö. 83/702 [?]), Gaylan ed-Dımaşkî (ö. 120/738 civarı) ve Ebu Hanife (ö. 150/767) gibi hicri birinci asır âlimlerinin kaderi insan fiillerine taalluk eden veçhesiyle tartışmalarını büyük ölçüde teo-politik gerekçelerle açıklarlar.² Anlaşıldığı kadarıyla, özellikle dönemin siyasi yönetiminin izlediği politikalarını fatalist kader inancıyla desteklenmesi, onların bu şekilde hareket etmesinde temel rol oynamıştır.

Şüphesiz kader inancının tabiat yasalarını merkeze alan bir anlayıştan fatalist bir zemine kaymasında sadece aktüel siyasetin etkisi yoktur. Bunun yanında dinî metinlerin tek yanlı okunması, İslam öncesinde kaderci bir tarzda kabul gören dehr inancının etkisi ve diğer kültür/dinlerin kader anlayışları da bunda etkili olmuştur.³ Dahası insanın kader inancı dolayısıyla büyük bir teselli bulması da meselenin psikolojik yönünü oluşturmaktadır. Bilinen bir gerçektir ki bir musibet anında ister bireysel ister kitlesel dramlar ortaya çıktığında kader-i ilahiye yaslanmak önemli bir teselli kaynağı durumundadır. Problem, bu alışkanlığın kader inancıyla özdeş kılınmış olması gibi görünmektedir. Doğrusu kaza ve kader insanın başına gelen acı tatlı her şeyin ilahi iradeyle ilişkili olduğunu kabul etmektir. Ancak bu, kriz zamanlarında insanın sorumluluğunu ortadan kaldıran bir inanç değildir. Maalesef toplumda böyle bir eğilimin olması, kadere iman olgusunun istismarına yol açabilmektedir.

6 Şubat 2023’te meydana gelen Kahramanmaraş depremleri sadece Türkiye’de değil, Suriye’de de büyük yıkımlara ve kayıplara neden olmuştur. Bu depremler tarihte kaydedilen en büyük depremlerden olmasından dolayı, otoriteler tarafından “asrın felaketi” olarak isimlendirilmiştir. Kuşkusuz böylesine büyük bir afeti bu şekilde isimlendirmek, yetkililerin üzerindeki yükü hafifletir, ancak sorumluluğu giderir mi? Bir birey olarak depreme dayanıklı yapılar inşa etme sorumluluğundaki mühendis ve müteahhitlerin ihmallerini ortadan kaldırır mı? Elbette hayır. Asrın felaketi niteliğindeki bir afetin büyük zararlar vermiş olması kaçınılmazdır. Ama ne olursa olsun insan üzerine düşeni yapma konusunda herhangi mazerete sığınmamalıdır.

Bu makalede kaza ve kadere imanın fatalizm şeklinde somutlaşması eleştirilecektir. İnsanın sorumluluk duygusunu azaltan bu anlayışın, reddedilmesi gerektiği savunulacaktır. Çalışmada söz konusu reddi gerekçelendirmek suretiyle deprem zamanlarında kaza ve kadere imanın yetkililer açısından bir sığınak olmaması gerektiği savı işlenecektir. Buna ek olarak söz konusu inancın depremden zarar gören insanlara sağladığı psikolojik ve manevi destek yönü ele alınacaktır. Makale klasik ve modern dönemde yazılmış ilgili eserlerin incelenmesi yöntemiyle kaderin tanımı, kaderle ilgili kelami tartışmalar, mezheplerin görüşleri gibi klasik meseleler, önceden yapılmış çalışmaların tekrarı olacağından, bu makalenin kapsamı dışında tutulacaktır. Dolayısıyla araştırmamız kaza ve kadere iman mevzusunda yapılmış çalışmalardan farklı olarak, kadere imanı aktüel bir konu olan deprem sorunu ilişkilendirerek ele alacaktır. Araştırmanın problemi kadere imanın deprem gibi musibet anlarında nasıl tezahür etmesi gerektiğidir. Bu sorun fatalist veya kaderi inkâr yaklaşımlarının tenkidi niteliğinde eleştirel bir akılcılık ile kaleme alınacaktır. Çalışmamızın başlangıç kısmında kelam

¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî, (Ankara: TDV İSAM Yayınları, 2022), 351; Sa’duddîn et-Teftâzânî, *Şerhü’l-Akâid*, thk. ve ter. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yay., 1991), 190.

² Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, (Ankara: Umrân Yayınları, 1981), 99-143.

³ Namık Kemal Okumuş, Ezeli Yazgı: Kadim Dogmanın Tarihsel Kökenleri, (Ankara: Araştırma Yay., 2016), 496; Hanifi Şahin, “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 36 (Aralık 2011), 52-56.

ilminin olgusal yönüne dayalı olarak kader inancını incelemek ve kaderi farklı açılardan ele almak istiyoruz.

1. Kelam İlminin Tarihselliği Bağlamında Kaderi Farklı Okumanın İmkânı

Çağdaş düşünür Hasan Hanefî'nin (1935-2021) de dediği gibi kelam ilmi tarihsel bir ilimdir. O ortaya çıkışı, ele aldığı problemler ve dayandığı deliller itibarıyla tarihseldir. Tarihsel ve toplumsal koşullar değiştiğinde, kelam ilminin dili, delili, muhtevası da değişmiştir. Kelamcı dini nasları tarihsel dinamizm ve toplumsal diyalektiğin unsurları olarak her dönemde farklı şekilde yorumlayabilir.⁴ Örneğin “halku'l-ef'âl” konusunda klasik tartışmalar üç kümede toplanmıştır: *Cebr*, *İhtiyâr/Tefvîz* ve *Kesb*. Kelam tarihinde bu yaklaşımlar dört grupta kategorize edilmiştir:

1. Cebr-i Mutlak: Cebriyye,
2. Cebr-i Mutavassıt: Eş'ariyye,
3. Tefviz-i mutlak: Mu'tezile,
4. Tefviz-i mutavassıt: Mâtürîdiyye.⁵

Çalışmamız kelam tarihinde kader problemine kelami ekoller çerçevesinde bakışı incelemeyeceği için, konunun bu yönünü bir tarafa bırakarak, kader konusuna üç ana yaklaşımı kısaca analiz etmek istiyoruz.

Kelam tarihinde kader tartışmaları dinî nasların farklı yorumlanmasının dışında gerek farklı Tanrı tasavvurları gerekse dönemin siyasi, itikadî ve kültürel koşulları sonucunda ortaya çıkmıştır.⁶ Cebriye mutlak Tanrı tasavvuru üzerine bina edilen bir görüşe sahiptir. Kur'an'da tek yanlı okunduğunda cebri imleyen ayetler ile Hz. Peygamber'den nakledilen ve kaderin yazılmış, belirlenmiş ve değişmez olduğunu ifade eden hadislerin zahiri anlamları cebri görüşe sebep olabilir. Şüphesiz bunda İslam öncesi kaderci görüşün yaygın kültürel etkisi de vardı. Buna yönelik eleştiri önceleri Kaderiyye daha sonra Mutezile eliyle gelmiştir. Eğer insan yazılanı yapmak zorundaysa kötü fiillerin hesabını Allah'a mı soracağız? Mutezili söylem bu can alıcı soru üzerine inşa edilmiştir, denilebilir. Onların tefviz görüşü insan fiillerinin meydana gelmesinde tamamen insanı merkeze almak şeklindedir. Bu nedenle adına tefviz denilmiştir. Başka bir açıdan insanın mutlak irade özgürlüğünü savundukları için “ihtiyar görüşü” diye de ifade edilmiştir. Bu düşünce ahlaki endişeyle ortaya çıkmış ve insanın sorumluluğu idealinde adalet ilkesine dayandırılmıştır. Mu'tezile'de adalet ilkesi gereği Tanrı iyidir ve iyi olanları yapar. İnsanlardan sadır olan kötülükler O'na nispet edilemez. Tanrı mademki insana irade vermiştir, mademki insandan hesabını soracaktır, o halde insan irade ve eylem özgürlüğüne sahip olmalıdır. Bu anlamda kader bir belirleme değil, bildirme ve beyan etmedir.⁷ Aksi görüş cebr anlamına gelir ki bu belirlenmiş bir kaderle koşullanmış insan demektir. Bu durumda Tanrının adaleti sorunu ortaya çıkacaktır. Burada Mutezile'ye yöneltilen eleştiri Sünni kelamcılardan gelmişti ve temelde “insan fiillerinde Allah'ın rolü nedir?” sorusuna odaklanmıştı. Eş'ari ve Mâtürîdîlerin bu noktada kesb kavramını öne çıkardıkları görülmektedir.

⁴ Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Usûli'd-Dîn*, Neşr. Darü'l-Fünûn, (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928), 131-143; Hasan Hanefî, “Kelam İlminin Tarihselliği”, çev. İbrahim Aslan, *Kelam Araştırmaları*, 1:2 (2003), 155-174; Faruk Gün, “Çağdaş Dönemde Kelâm İlmi - Metodolojik ve Problematik Bir İnceleme-”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 358.

⁵ Osman Karadeniz, “Seyyid Bey'in Kaza-Kader'e Bakışı”, *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu*, 16 Mayıs İzmir 1997 (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 119.

⁶ Aydın, Osman. “İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr B. Ubeyd ve Kader Anlayışı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2002), 128-132.

⁷ İbnü'l-Melâhimî, *Kitâbü'l-Fâik*, thk. Faysal Bedir Avni (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2010), 166-189; Aydın, “İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr B. Ubeyd ve Kader Anlayışı”, 136; Abdulhamit Sinanoğlu, “İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin 'Kader' Anlayışı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (Mart 2006), 69-92.

Kur'anî bir kavram olan kesb,⁸ insanın davranışını açıklamakta ve fiille ilişkisini belirlemektedir. Buna göre insan eylemleri bir kesbten ibarettir. Fiilin yaratılması Allah'a, eyleme dökülmesi insana ait bir iştir. Böylece eylem yaratma bakımından Allah'a, kesb bakımından insana ait olmak üzere iki aktörün eseridir. Ancak tüm seçenekler arasında "o" fiili seçtiği ve eylediği için sorumlu insandır. Tüm bu anlatım ve yorumlar klasik kelam tarihinin kader meselesinin "ef'âl-i ibâd" kavramsallığıyla aktüelleşmesinden ibarettir. Çağdaş dönemde koşullar tamamen değişmiş, Batı'da Aydınlanma ile birlikte bireyselleşmiş ve Tanrıyla bağını koparmış insan tipi egemen olurken, Doğu'da dini inancına bağlı ancak inanç ahlak ilişkisi konusunda sorunlar yaşayan bir insan modeli ortaya çıkmıştır. Kader meselesi insanın âlemle ilişkisi, âlemdeki kötülüklerin hikmeti, insanın kötülüklerle sınanması, insanın iradesinin sınırları gibi bağlamlarda da tartışılmıştır. Modern dönemde kader tartışmaları artık *istitaat*, *kesb* ve fiilin yaratılması gibi kavramlar etrafında dönmekte, bilakis insanın dünyayı değiştirme gücü var mıdır, insan kendi kaderini kendisi inşa edebilir mi, afetlerin Tanrı ve insanla metafizik ilişkisi nedir, gibi sorular ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla kelamın klasik dönemde ortaya koyduğu çerçeve mutlak görülmemelidir. İnsanın yorum insanla beraberdir. Deliller kadar güçlü ve geçerlidir. Mutlak olan sadece Allah ve kelamıdır. Onun dışında kelamcının ve ekolün görüşleri toplum ve tarihle birlikte ortaya çıkmıştır. Kelami görüşlerin tarih içerisinde tartışılması ve yenilenmesi, toplumun dinamizmi gereği doğal, hatta kaçınılmaz görülmelidir.

Kelam ilmi aksiyoner bir disiplin olarak vakıyı ve aktüel sorunları dikkate almak durumundadır. Nassı esas almakla birlikte nassa getireceği yorum dinamik olmadığında insan ve toplumla ilişkisi zayıflayacak, belki de kopacaktır. Örneğin 6 Şubat 2023'ta Kahramanmaraş merkezli depremler dikkat çekici inanç soru(n)larını beraberinde getirmiştir.⁹ Kelam ilmi bu soruları kendi yöntemi ve amaçları doğrultusunda ele almak durumundadır. Kelamın bu konuyu ele alırken gerek dil ve gerekse muhteva bakımından aktüel sorun merkezli hareket etmesi gerekmektedir. Eğer kelam, düşünce tarihinde kader konusunda ortaya çıkmış ekollerin konuya dair görüşlerini izah etmekle yetinirse, bu sadece bir tekrardan ibaret olacaktır. Ezber konuşmaların aktüel değeri pek olmamıştır. Bu nedenle günümüz kelam ilmi doğal afetler karşısında ortaya çıkan psiko-dini sorunları büyük bir hassasiyetle incelemeli ve değerlendirmelidir. Deprem gibi büyük afet zamanlarında İslam'ın temel inanç esaslarından kaderin de iki yönünü oluşturan teslimiyet ile sorumluluk boyutlarını aktüelleştirecek bir perspektif ortaya koyulmalıdır. Bu, kelam ilminin işlevselliği ve din-insan ilişkisinin tesisi açısından önemlidir.

Kaderin temel İslam esaslarından olması yönüyle onun özgün anlamı olmalıdır. Kur'an'ın kaderle ilgili ayetleri yine Kur'an'ın Allah-âlem ve insan ilişkisi bağlamında okunduğunda takdirde sıhhatli bir kader inancı ortaya çıkacağına inanıyoruz. Burada kaderin insanla ilişkisi ve onun hikmetlerini incelemekte yarar vardır.

2. Kadere İmanın Derûnî Anlamı

Kaza ve kadere iman İslam inanç esaslarından birisidir. Kadere iman, Allah'ın âlemle ilişkisi olduğuna inanmaktır. Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914) kaderi şöyle tanımlamıştır: "İlahi ilimde her hâdisenin, beşer ilmine benzemeyen bir suretle malûm ve her hadisenin bir ahenk ve intizama, bir gaye ve hikmete bağlı oluşu"dur.¹⁰ Kadere imanla birlikte kâinata tesadüfî veya keyfî bir şeyin olmadığı kabul edilir. Günümüz bilim ve teknoloji çağında Tanrı'nın tabiatla ilişkisinin zayıflatıldığı bir dönemde, kader inancı Allah ve âlem ilişkisini tesis etmesi açısından önemlidir.

⁸ Bkz. Nisâ, 4/111, el-En'âm, 6/70 vd.

⁹ Süleyman Doğanay, "Depremzedelerin Hayatı Anlamlandırma ve Yas Süreçlerinde Dinin Rolü: Nitel Bir Araştırma", *ULUM Dergisi*, 6/Özel Sayı (Ekim2023), 157-190.

¹⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *Üss-i İslam* (İstanbul: 2021, Büyüyen Ay Yayınları), 75.

Âlemde cansız varlıklar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar vardır. Bunlardan cansızlar ve bitkilerde mutlak cebir söz konusudur. Aslında cansız varlıklarla bitkiler arasında bir derece fark vardır. Yakıcı bir güneşin altına taş parçası, aşırı sıcaklığa maruz kalmaktan asla kendini koruyamazken, bitki bu durumda çiçek ve yapraklarında solma, dökülme, kapanma gibi tepkiler verir. Ama ötesi olmaz. Böylece her iki tür de hararete maruz kalmak ve bundan olumsuz etkilenmekten korunacak ve bundan farklı bir alternatifine yönelecek bir irade ortaya koyamaz. Bu durum, bitki ve cansızlarda sebep sonuç ilişkisinin zorunlu bir şekilde devam ettiğini gösterir. Modern bilim tabiriyle bu iki alanda determinizm hüküm sürmektedir: “Aynı şartlar altına aynı sebepler aynı sonuçları meydana getirir.” Bu alan, din dilinde kevnî kanunlar adı altında âdetullah ve fitratullah olarak kabul edilen düzenin parçasıdır.¹¹ Âdetullah âlemin düzenli işleyişini sağlayan kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. Âdet, bir şeyin sürekli ve aynı şekilde meydana gelmesiyle olur. Tabiattaki kanun ve düzenler kendi kendisini ihdas etmiş olamayacağından onları bir yaratanın olduğunu kabul etmelidir. Yaratma ancak Allah’a nispet edileceğinden evrenin kozmik yasaları birer “âdet” şeklinde O’na izafe edilir. Böylece evrenin yasaları birer adetullah veya fitratullah olarak isimlendirilir. Tabiatla geçerli kanunlar olması yönüyle bu yasalara sünnetullah diyenler de olmuştur.¹²

Hayvanlarda ise içgüdü denilen bir irade biçimi vardır. Bu da hayvanda ancak hayatın idamesini sağlayacak şekilde işler. İptidai düzeyde duygu, arzu ve aklın birleştiği bu hal bitki ve cansızlara göre basit düzeyde bir iradeyi temsil etse de insan iradesine oranla ancak bir içgüdü düzeyinde kalır. Mesela şiddetli bir sıcaklığa maruz kalan bir hayvan bundan korunmak için tedbir alacak doğal süreçlere başvurabilir. “Doğal süreçler” diyoruz, çünkü hayvanlar insan gibi ileri teknoloji düzeyinde imkânlar geliştiremez. Ancak doğal imkânlarla müracaat ederler.

İnsan ise çok farklı bir yerdedir. İrade ve aklın birleşimiyle oluşan seçme ve eyleme gücü insanı âlemde eşsiz bir seviyeye yükseltir. Örneğin güneşin ısıcağına maruz kalan insan sadece doğal imkânlarla bunu aşmaya çalışmaz, türlü şekillerle sıcaklığın derecesini mutedil hale getirebilir. Hatta sadece ondan zararı defetmekle kalmaz, sıcaktan yararlanma imkânları bile geliştirebilir. İlk insandan günümüze doğanın zorlu şartları altında yaşamaya mecbur olan insan, kendisine bahşedilen yeteneklerle farklı iklim ve coğrafyalarda yaşayabilme imkânları geliştirmiştir. Tarih öncesinde yaşamış pek çok canlının, tabiatın zorlu şartlarına ayak uydurmaması neticesinde soyu tükenmiştir. Ama insan fizik gücü onlara göre çok geride olmasına rağmen, akıl ve irade gücüyle hep tekâmül eden bir şekilde farklı yaşam şekilleri geliştirmiştir. O doğanın şartları karşısında materyalistlerin iddia ettiği gibi determinist süreçlerin esiri değildir. İslam mezhepler tarihinde Cebriyenin iddia ettiği gibi insanın ve iradesinin varlığı vehim değildir, hakikatten ibarettir.¹³

Diğer taraftan insanın irade ve davranış imkânlarını sınırlandıran ve kayıtlayan şartlar vardır. O hep bir tesirler yumağı içindedir. Aile, çevre, iklim, sosyal toplum, tabiat, fitrat vs. insanı etkileyen faktörlerdir. Adına “sünnetullah” denilebilecek olan bu yasalar insan, tabiat ve toplumun gerçekliğine işaret eder. Bu yasaların değişmezliği, insanın bunları keşfetmesi ve bunlara uygun bir dünya kurması gerektiğini gösterir.¹⁴ Ne var ki insanı diğer canlılardan ayıran, bu faktörler karşısında determinist veya içgüdüsel davranma zorunluluğu içerisinde olmamasıdır. Bilakis o içinde bulunduğu şartları iyileştirme imkânına sahiptir. Ancak bu imkân hiçbir zaman sonsuz değildir. Bu nedenle insan mutlak özgür değildir.

¹¹ Faruk Gün, *Varlıkta İlahi Adalet, Fatalizm ve İnsan Sorumluluğu-Fahreddin er Râzi*, (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 214, 217, 220, 225, 240.

¹² Şaban Ali Düzgün, “Kader’i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2013), 2; Yaşar Ünal, “Din ve Bilim Buluşma Noktası: Yasallık” *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 32/2 (2021), 509-510.

¹³ Filibeli, *Üss-i İslam*, 66-71.

¹⁴ Düzgün, “Kader’i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı”, 3. Sünnetullah kavramının analitik yorumu ve yasaların değişmezliğine dair bkz. Yaşar Ünal, “Sünnetullahın Değişmezliği Meselesi”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Aralık 2023), 763-794.

Filibeli Ahmed cebirle ihtiyar arasında insanın kaderle ilişkisini şu sözle formüle etmiştir: “İnsan kuyûd-ı ihtiraziye ile hür ve irade sahibidir.”¹⁵ Mutlak cebir ile mutlak ihtiyar arasında orta yolu ifade eden bu anlayış Sünni geleneğin dengeli bir kaza ve kader inancına işaret eder. Ne var ki halk dindarlığında kader inancı her zaman mutedil olamamış, fatalizme meyleden bir inanç yaygın olmuştur. Bunu çeşitli atasözü ve deyimlerde görmek mümkündür:

- Allah isterse bir kulun işini, mermere geçirir dişini; istemezse işini muhallebi yerken kırar dişini.
- Allah’tan sıska, ne yapsın muska.
- Altı olur, yedi olur, hep Allah’ın dediği olur.
- Ecel geldi cihâne, baş ağrısı bahane.
- Olacakla öleceğe çare bulunmaz.
- Yatan ölmez, eceli yeten ölür.
- Vermeyince mâ’bûd, neylesin Mahmud.
- Kısmetsiz köpek sabaha karşı uyuyakalır.¹⁶

Elbette kültürümüzde “akılsız başın cezasını ayaklar çeker”, “çalışan demir pas tutmaz”, “kısmet ayağa gelmez”, “kendi göbeğini kendin kes” gibi atasözü ve deyimler de vardır. Ancak bunların toplumda ne kadar etkin olduğu tartışılır.

İnsanın hür ve irade sahibi olduğunun tecrübi delili vicdan olsa gerektir. Nitekim Mâtürîdî insanın davranışlarında özgür olduğunu ve bir irade hürriyetine sahip olduğunu iç dünyasında hissettiğini ifade eder.¹⁷ Her insan kendi vicdanında davranışlarını baskı altında yapmadığını bilir.¹⁸ Kur’an’ı Kerim’in insanın sorumluluğu ve özgürlüğü ile ilgili ayetleri dikkate alındığında İslam’ın kader anlayışının fatalist olmadığı rahatlıkla anlaşılar: “*De ki ey insanlar gerçek rabbinizden gelmiştir. O halde, kim doğru yola ulaşacak olursa kendisi için ulaşır, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur.*”¹⁹ Başka bir ayette de insanın çabasına işaret vardır: “*Kim kazandıklarından yoksullara pay ayırır ve erdemli davranır, iyi ve güzele giden yolu açarsa, Biz de onun işlerini kolaylaştırırız. Kim cimrilik edip büyüklük taslar, iyiye ve güzele giden yolu kapatırsa, Biz de onun işlerini zora sokarız.*”²⁰ Kezâ dalaletle sapma kişinin kendisine mâl edilmektedir: “*Allah ancak fasık olanları saptırır.*”²¹ Bu ve benzeri ayetlerin insanın davranış bakımından sorumluluk sahibi olduğuna işaret ettiği açıktır.

Öte yandan Kur’an’da insanın kaderi konusunda Allah’ın fail oluşunu vurgulayan ayetler vardır: “*Biz Kur’an mesajını anlamamaları için kalplerine örtüler, kulaklarına ağırlıklar koyduk.*”²² Diğer bir ayette ise beşerî iradenin ilahî iradeye tabi olduğu bildirilir: “*Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*”²³ Bu ayetler dışında bazı hadislerin de ilk planda kaderci bir yaklaşımla anlaşıldığı görülmektedir. Bu rivayetlerden birisinde İbn Amr b. As (ö. 65/684-85) şöyle nakletmiştir:

Resulullah (sav), elinde iki kitap olduğu halde yanımıza geldi ve: “Bu iki kitap nedir biliyor musunuz?” diye sordu. Biz de “Hayır, ey Allah’ın Resulü, bilmiyoruz. Peki nedir?” diye cevap verdik. Bunun üzerine sağ elindekini göstererek: “Bu âlemlerin rabbinden (gelmiş) bir kitaptır,

¹⁵ Filibeli, *Üss-i İslam*, 72.

¹⁶ Aysel Tapan, *Türk Atasözlerinde Toplumsal Kabulün Şartları: Kalıp yargılar ve Simgesel Sınırlar*, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (2022) 10, 691.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 394.

¹⁸ Filibeli, *Üss-i İslam*, 74.

¹⁹ Yunus, 10/108.

²⁰ El-Leyl, 92/5-10.

²¹ El-Bakara 2/26.

²² El-İsrâ, 17/46.

²³ Et-Tekvîr 81/29.

içerisinde cennet ehlinin isimleri mevcuttur. Hatta onların babalarının ve kabilelerinin isimleri de vardır ki hepsini birleştirmiştir. Bunlara asla ne ilave ne eksiltme yapılır. Bunlar hiç değişmeden ebedi olarak sabit kalır” buyurdular. Sonra sol elindekini göstererek: “Bu da âlemlerin rabbinden bir kitaptır. Bunun içinde de ateş ehlinin isimleri, onların atalarının isimleri ve kabilelerinin isimleri vardır. Hepsi bir araya getirilmiştir. Bunlara asla ne ziyade yapılır ne de eksiltmeye yer verilir” buyurdular. Ashabı sordu: “Öyleyse ey Allah’ın Resulü, niye amel ediliyor? Mademki her şey önceden belirlenmiş, yazılmış ve artık yazma işi sona ermişse...?” Resulullah şu cevabı verdi: “Siz emeklerinizle doğruyu ve istikameti arayın! İtidali koruyun. Zira cennetlik olan kimsenin ameli, cennet ehlinin ameliyle sonlanır; (daha önce) ne yapmış olursa olsun. Keza cehennemlik olanın ameli de cehennem ehlinin ameliyle sonlanır, hangi çeşit amel ile amel etmiş olursa olsun!” Resulullah (sav), sonra elindeki kitapları atıp, elleriyle işaret ederek dedi ki: “Allah kullarından müstağnidir, insanların bir kısmı cennetlik, bir kısmı da cehennemliktir.”²⁴

Başka bir hadiste ise Hz. Peygamber insanların doğuştan iman ya da küfür yönünden durumlarının belli olduğunu ancak bunun insanın tutum ve davranışlarıyla ilişkili olduğunu bildirmiştir.²⁵ Bu ayet ve hadisler tek yanlı okunduğunda kadenci bir izlenim verse de Kur’an’ın ve Hz. Peygamberin öğrettiklerine bütüncül şekilde baktığımızda ne ayet ne de hadislerin fatalist bir anlayışa işaret ettiği görülür. Bilakis Allah insan ilişkisinde insanın Allah’a karşı sınırları, imkânları ve sorumlulukları olmasına karşın, onun özgür irade ve ihtiyar ile dilediğini yapabilen bir varlık olduğu söylenmelidir. Kanaatimizce yukarıda belirtilen ayetlerde Allah insan üzerinde de irade, kudret ve yaratmasıyla karar verici olduğu, insanın haddini bilmesi gerektiği, adeta kibirli bir şekilde davranarak “ben istediğimi yaparım, ben kendime yeterim” edasıyla yaşamaması gerektiği uyarısı vardır. Böylece insan işe başlarken ve iş esnasında bir yandan imkan ve sorumluluğunun farkında, diğer yandan dilediği her şeyi yapabilme imkanından mahrum olduğunun bilincinde, bir yandan gayret ve azimle çalışırken, diğer yandan ilahi inayet, rahmet ve nusreti dilemesi gerektiğine işaret vardır. Bu tür ayet ve hadisler yüce Allah’ı unutmış bir şekilde yaşayan insanlara Allah’ı ve O’nun kudretini hatırlatan uyarılar şeklinde okunabilir.

Kur’an’da insanın akıl ve irade başta olmak üzere yetkinliğini ve sorumluluğunu bildiren pek çok ayet olduğu müsellemidir. Hz. Muhammed’in hayatını dikkatli bir biçimde okuyan kimse onun kadenci bir inanca sahip olduğu yönünde bir bilgi veya davranışa rastlamayacaktır. Bilakis onun hayatı mücadele, tedbir ve gayretle geçmiştir. Nitekim Allah’ın Hz. Peygamber ve onunla beraber olanlara şu talimatı dikkate değerdir:

Sen içlerinde olup da namazlarını kıldırdığın zaman, bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar; secdeyi yaptıktan sonra onlar arkanıza geçsinler; kılmayan öbür kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar, tedbirli olsunlar, silahlarını alsınlar. Kafirler, size ansızın bir baskın vermek için, silah ve eşyanızdan ayrılmış bulunmanızı dilerler. Yağmurdan zarar görecekseniz veya hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanıza engel yoktur, fakat dikkatli olun.”²⁶

Bazı insanlar başlarına gelen kötülükleri sürekli olarak hariçten bir sebeple açıklama eğilimindedirler. Bu psikolojik bir savunma mekanizması olabileceği gibi bir acizyet göstergesi de olabilir. Ancak eğer bu bir başarısızlık/problem durumunda kadere sığınmak ve öz eleştiriden kaçmak anlamına geliyorsa, burada kaderi algısında sorun var, demektir. Bu noktada yine Kur’an’a referans yapabiliriz: “Başınıza gelen her musibetler, kendi elinizle yaptıklarınız yüzündendir. Bununla beraber Allah pek çoğunu affediyor.”²⁷ Diğer taraftan eğer insan içinde bulunduğu problemleri düzeltmek ve sorunlardan kurtulmak istiyorsa, mücadele etmelidir. Dışarıdan bir kurtarıcı beklemenin insana yararı yoktur: “... Şüphesiz ki, bir kavim kendi

²⁴ Tirmizi, Kader, 8 (2142).

²⁵ Buhari, Tefsir, Leyl, Cenaiz, 33, Edeb 120, Kader 4; Müslim, Kader, 6 (2647).

²⁶ Nisa, 4/102.

²⁷ Eş-Şûrâ, 42/30.

*durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.*²⁸

Öyleyse kaderi bir yandan Allah'ın otoritesine teslimiyet, diğer yandan insanın davranışları konusunda yetkinliği ve sorumluluğunu kabul şeklinde anlamak isabetli olsa gerektir. O insanın sorumluluklarının terki anlamına gelen bir bahane aracı değildir. İnsanın Allah ve âlemle ilişkisini ifade eden bir inanç ilkesidir.

3. Deprem ve Kader İnancımız

3.1. Kader -Tabiat İlişkisi

Kur'an açısından yeryüzü bir yerleşim yeri, kazanç kaynağı ve cazibe merkezidir.²⁹ İnsan yeryüzünün halifesidir.³⁰ Dünya, nimetleriyle insana bir imtihandır. Ölüm ve yaşam birlikte insanın denenme merkezini oluşturur.³¹ İnsan varlık âleminde yegâne irade hürriyetine sahip varlığıdır. si ve aklıyla itaatsiz varlık olabilir. İnsanın basit şuurdan benlik şuuruna yükselmesi ile tabiatı farklı bir yerde olduğunu anlar. İkbâl (1877-1938), cennetten düşüşü, bir kovulma olarak değil, ilkel insanın çevresiyle insani ilişki düzeyine geçmesi ve kültürün oluşma aşaması olarak anlamlandırır.³² Kur'an aslî günah şeklindeki Hıristiyan öğretiyi kesin bir şekilde reddeder. İkbâl'e göre insanın özgürlüğü ile kötülük arasındaki ilişki şöyledir: "İnsanın ilk itaatsizlik fiili onun ilk seçme fiiliydi. İşte bu yüzden, Kur'an'ın anlatımına göre, Âdem'in ilk günahı bağışlanmıştı. İmdi iyilik zorla olacak bir şey değildir; iyilik ahlaki ideale benliğin özgürce teslim olmasıdır."³³ Dolayısıyla irade özgürlüğü iyi olmanın ilk şartıdır. İyi seçmenin şartı ise kötüyü seçebiliyor olmaktır. Bu sebeple insan meleklerle şeytan arasında bir varlıktır. İnsan bu ikisinin arasında gerçek yerini ancak hayır ve şer karşısındaki tutumu ile gösterir: "*Mutlaka her nefis ölümü tadacaktır. Biz sizi hayır ve şerle imtihan edeceğiz. Dönüşünüz bizedir.*"³⁴ O halde iyi ve kötü her ne kadar zıt da olsa, aynı bütünün içinde yer almak zorundadır.

İnsan âlemde bir birey olarak çatışmalar ve iyi-kötü karşıtlarının kısılcındadır. Onu kâinatta diğer canlılardan ayıran şey onun şahsiyet sahibi oluşudur. Kur'an metafiziğinde bu şahsiyet dağların, taşların ve göklerin yüklenmekten kaçtığı bir emanettir.³⁵ Şahsiyet sonsuz yaşama arzusunu da içinde taşıyan bir birey olma halidir. Birey olmak tüm sorumluluk ve yetkinlikleriyle bir kişi olmaktır. İnsan varlık âleminde bir kişi olarak yaratıcı sürece dahildir. O olmuş bitmiş bir kaderin edilgen nesnesi değildir.³⁶

İnsan bu dünyada hayır ve şer ile imtihan olurken, her iki varlık alanı da tabiatıta mevcuttur. Tabiatıta şer, musibet, elem denilen doğal kötülükler bulunmakta ve insanlar bunlarla mücadele etmek üzere denenmektedir: "*Gerçek şu ki, Biz insanı acı, sıkıntı ve imtihan [ile yüklü bir hayat]a gönderdik*"³⁷ İnsanın kendisi de iyilik ve kötülük yapabilme yetenekleriyle yaratılmıştır. İnsan mademki bu dünyada imtihan için vardır, kötülük bunun kaçınılmaz unsurudur.

Allah ve tabiat ilişkisinin kader olarak tanımlanması tasarım ve nedensellik yasaları açısından kabul edilebilir. Kader her şeyin bir ölçü ve yasa ile yaratılması anlamına gelir: "... Her şeyi yaratan ve her şeyi belli bir yasalar örgüsüne göre düzene koyan O'dur."³⁸ Deprem, yanardağ patlamaları, sel, fırtına, virüs salgınları, çığ vs. hepsi din dilinde adetullah veya fitratullah denilen

²⁸ Er-Ra'd, 13/11.

²⁹ Âl-i İmrân, 3/14; Kehf, 18/46; Tâ-hâ, 20/131 vd.

³⁰ El-A'râf, 7/69.

³¹ El-Mülk, 67/2

³² Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, (İstanbul: Timaş, 2014), 118.

³³ İkbâl, *İslam'da Dini Düşünce*, 119.

³⁴ El-Enbiyâ, 21/35.

³⁵ El-Ahzâb, 33/72.

³⁶ İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin*, 122.

³⁷ El-Beled, 90/4.

³⁸ El-Furkân, 25/2.

kaderin, yani yasanın kontrolündedir. Bunlar insanlar tarafından felaket veya afet olarak isimlendirilse de tabiatın özüne yerleştirilmiş tabii kanunlardır. İmtihan dünyasında insanın potansiyel risk unsurlarıdır. İnsan sadece bu tür musibetlerle karşılaşmazlar. Bilakis dünyanın cazibesi niteliğindeki unsurlarla da imtihan edilirler. İnsan sadece yokla değil, varla da denenir. İnsan hayır veya şer, bunlarla karşılaşacak ve şahsiyet sınavına girecektir. Sabır ve şükür dengesinde en iyi sınavı veren başarılı olacaktır.

Peygamber gönderilen toplumlarda, peygamberlere isyan ilahi iradeye isyan olarak kabul edilmiş ve ilahi ceza tahakkuk etmiştir. Ancak bu olağanüstü bir hal olup esas değildir. Esas olan Allah'ın tabiata takdir ettiği kanunlardır. Arıdan, karıncadan, örümcekten söz eden ayetlerin yanı sıra, ay, güneş, yıldız ve dağlardan söz eden ayetleri bu bağlamda okuyabiliriz: “*Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu, sakın bozmayınız*”³⁹

Kader bir yasa olduğuna göre yasanın işleyişi suç değildir. Bunun şartlarını göz ardı ederek yeryüzünde kendi kurallarıyla bir hayat inşa etmek isteyen insan her zaman acı çeker. Modern bilimin “tabiatla mücadele edilmez” diye ifade ettiği gerçek, dinde “ilahi yasaya karşı gelinmez” şeklinde okunabilir. Bir doğa olayının afet ve felakete dönüşmesi genellikle insanın ihmalkârlığı ve cehaleti nedeniyledir.

3.2. Deprem Zamanlarında Toplumun Kazâ ve Kader İnancı

Toplum bir milleti oluşturan farklı kesimleri ifade etmektedir. Ancak biz burada daha çok yönetim erkinin dışında kalan, siyasi açıdan yönetilenleri kastetmekteyiz. Bunun dışında sanayi, üretim ve tüketim süreçlerine tüketici olarak dahil olanlardır. Çalışmamızın konusu deprem olduğu için hassaten kentleşme ve inşaat sektörünün tüketicilerine odaklanıyoruz. Onlar tüketim alternatifleri arasında imkân, ihtiyaç, beğeni gibi süreçlerden sonra evlerini alan ve iskân eden kimselerdir. Ne devletin söz konusu süreçleri denetlediğini ne de sektörün inşaat ve yapı kanunlarına uygunluğunu bilebilirler. İnsanlar inşaatların hangi zeminlerde yapıldığını ve dayanıklılıklarını bilemedikleri için depremin yıkıcı etkilerinden birinci derecede etkilenirler. O halde insanlara düşen deprem ve diğer afet zamanlarında mağdur duruma düşmemek için bilinçli tüketici olmaktır. Devletin bu hususta getirdiği düzenlemelerin takipçisi olmalı ve yapıların deprem gibi afetlere dayanıklılığı konusunda uygunluk durumunu imkânı ölçüsünde araştırmalıdır. Bilinçli tüketicinin olmadığı bir yerde üretim sektörünün mesleki etik denetimi tamamen devlet yetkililerinin sorumluluğuna bırakılmış demektir. Her ne kadar halk bilgi ve yetki bakımından sınırlı imkânlarla sahipse de bilinçli tüketici olmak için çaba göstermeli ve özellikle inşaat ve yapılaşma gibi konularda yanlış uygulamalara karşı dikkatli olmalıdır.

Öte yandan insanlar afetlerde can ve mal kaybına uğradıkları zaman dini, vicdani ve insani sorumluluklarla karşılaşır. Böyle zamanlarda madalyonun iki tarafı olduğunu düşünebiliriz. Yukarıda kaderle ilgili ayetlerde gördüğümüz gibi tabiatla olan her şeyde doğrudan fail Allah'tır. Ancak tabiatla insanın rolüne işaret eden ayetler gereği insan-tabiat ilişkisini birbirinden bağımsız düşünemeyiz: “*İnsanların işledikleri kötülükler yüzünden karada ve denizde karışıklık ortaya çıktı, düzen bozuldu...*”⁴⁰ Bir deprem, heyelan, çığ veya başka bir afet olduğundan insana düşen öncelikle “ben bu felaketin neresindeyim, bundan benim bir etkim var mıdır?” Bu sorgulama bireyin kendi sorumluluğuna işaret ettiği gibi yetkililerden hesap sorma sorumluluğunu da içerir. Madalyonun diğer yüzünde ise Allah tabiat ilişkisini cihetinden kader vardır:

³⁹ Er-Rahmân, 55/7-8. Ayrıca bkz. En-Nahl, 16/68; en-Neml, 27/18; Rûm, 30/41; Yâsîn, 36/38 vd.

⁴⁰ Rûm, 30/41.

1. Musibetler Allah'ın bilgisi, hikmeti ve kaderi ile: *“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın.”*⁴¹
2. İnsanın bu dünyada musibetlerle imtihan edilmesi ilahi bir yasadır: *“Muhakkak ki ölüm tehlikesiyle ve açlıkla, dünya malının, canın ve [alın teri] ürünlerinin kaybı ile ¹²⁵ sizi sinayacağız. Ama zorluklara karşı sabredenlere iyi haberler müjdele...”*⁴²

Bu noktada Allah'ın hastalık, açlık, kuraklık, afet veya farklı musibetlerle insanı imtihan ettiği gerçeği vardır. Şüphesiz imtihan çeşitli hikmetlere racidir. İnsan kaderin bu yönünü düşünerek tabiat olaylarındaki ilahi hikmetleri tefekkür edebilir. Olup bitenleri ilahi kader şeklinde okuyarak teselli bulabilir ve geleceğe yönelik ümitli olur. Zira Allah musibetler karşısında sabır ahlakını müjdelemiştir.⁴³ Kader inancının sıhhatli bir şekilde insanda yer alması onu edilgen kılmaz, aksine onu özgürleştirdiği gibi muhtaçlık fikrini de ortadan kaldırır.⁴⁴

Öte yandan depremler genellikle dini çevreler tarafından ilahi gazap şeklinde okunmuştur. Benzer yaklaşım sadece İslam'da değil, diğer dini geleneklerde de vardır.⁴⁵ Nitekim insan bazen davranışlarından dolayı ilahi gazaba uğrayabilir. Kur'an'ın haber verdiği ve tarihte helake uğrayan kavimler bunun uç/sıra dışı örnekleridir. Ancak bunları deprem gibi tabii afetlerle karıştırmamalıdır. Zira toplumun ilahi bir helak ile cezalandırılması ayrı, tabiat yasası olarak bir musibetle sınanması ayrıdır. Helak örneklerinde iki husus vardır: Birincisi, peygamberin toplum içinde mevcut olması, ikincisi toplumun peygambere meydan okuması ve ona açıktan isyan etmesidir. Yüce Allah bu durumlarda elçileriyle mücadele eden nankör insanları hemen orada cezalandırmıştır. Ama aynı durum Hz. Muhammed ve ümmetine olmayacağını görmekteyiz: *“Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.”*⁴⁶ Şüphesiz bu, Allah tabiat ilişkisinde ilahi yasanın değiştiği anlamına gelmez. Bilakis ayetin şöyle anlaşılması mümkündür: Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun mesajı yaşamaya devam ediyorken ve ümmetin içerinden insanlar günahlarından tövbe ediyor halde iken toplu helak söz konusu olmayacaktır. Bu sebeple deprem gibi afetlerin ilahi ceza olarak okunması pek mümkün değildir.

Esasen Allah'ın insana kendi imkânları doğrultusunda davranış özgürlüğü ve durumunu düzeltme fırsatları vermiştir. Bunun gerçekleşmesini sağlayacak ilahi yasa “sünnetullah” olarak isimlendirilir. Bu kavram Allah ile insan arasındaki ilişkinin adıdır. *“Bir toplum kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah insanlara kendi kötülüklerinin sonucu olarak bir felaket tattıracağı zaman hiçbir şey bunun önünde duramaz.”*⁴⁷ Ayetinde söz konusu ilke sünnetullah olarak isimlendirilebilir. Allah-evren-insan ilişkisinde, insanın matbu yapısını belirleyen Allah, davranışlarıyla kendisine rahmet veya gazabın gelmesini belirleyen insandır, denilebilir.

Deprem konusunda bilim adamlarına kulak vermek ve onların rehberliğinde şehirleri inşa etmek zorundayız. Ancak deprem gibi musibetler karşısında klasik kelami yaklaşımlar zemininde ne sorumluluklarımızı örtmeli ne de depremle gelen ikazı görmezden gelmeliyiz. Depremde ölen ve olanın ilahi takdirin dışında olmadığını kabul etmek, deprem bölgesinde yapıların dayanıksızlığından kaynaklı sorumlulukları ortadan kaldırmaz.

⁴¹ El-Hadid, 57/22. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/145; En'am, 6/59; et-Tevbe, 9/51; Yûnus, 10/49 vd.

⁴² El-Bakara, 2/155.

⁴³ El-Bakara, 2/155.

⁴⁴ Rıdvan Özdiç, “Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde İrade Hürriyeti (1908-1918)”, *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul, 2010), 283.

⁴⁵ P. M Hess, “Depremler”, (Ed), *Bilim ve Din Tarihi* içinde. (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 630.

⁴⁶ El-Enfâl, 8/33.

⁴⁷ Er-Ra'd, 13/11.

3.3. Deprem Zamanlarında “Yetkili” Olmak: Sorumluluk Yaklaşımı

Halkı yöneten insanlar onların yetkililerdir. Siyasi iktidarlar devletin bütün imkânları ellerinde olduğu için olumlu icraatlarından dolayı övgüyü, kötü yönetim ve ihmalkârlıklardan dolayı tenkit ve yergiyi hak ederler. Devlet yöneticisi iktidar demektir. İktidar ise devlet kudretini kullanabilen erki ifade eder. İktidar elindeki imkânlarla halkın kaderini tayin etme konumundadır. Bu nedenle halka karşı büyük bir sorumluluk taşır. Tabiat olaylarına karşı tedbir alma ve örneğin şehrin yapılaşmasını deprem gerçeğine uygun şekilde gerçekleştirme konusunda iktidarın bu noktadaki sorumluluğu halkın yükümlülüğü ile kıyaslanamaz derecededir. Bu tabloda yetkililerin kader inancı kelam tarihinde insan davranışlarında önceden belirlenmiş ve insanı adeta edilgen bir varlık haline getirmiş olan kaderin olmadığını ve tüm sorumluluğun insana ait olduğunu savunan kader anlayışı olmalıdır. Nitekim yukarıda paylaştığımız ve sorumluluğu tümüyle insana veren ayetler, insanın gerek kendi alanında gerekse tabiatla ilişkisinde gerçek bir yükümlülüğe sahip olduğudur: *“Allah gökleri ve yeri belli bir sebep, hikmet ve gerçek bir maksatla yaratmıştır. Bunun içindir ki herkes ne yaptıysa onun karşılığını görecektir ve kimseye en küçük bir haksızlık yapılmayacaktır.”*⁴⁸

Buna göre, tabiattaki kötülükler ve bunların neticesinde meydana gelen sıkıntılarda insanın rolü sorgulanmalıdır. Fatalist bir kader inancıyla afetlerin yıkıcı sonuçları tamamen ilahi takdir diye geçirtilmemeli, nerede eksik/hata olduğu araştırılmalıdır. Bu sebeple halkın yönetimini üstlenmiş sorumlular deprem gibi doğal olaylarda kaderci bir söylemden uzak durmalıdır. Zira bu çoğu zaman sorumluluktan kaçma ve acı tabloyu Allah’a havale etme gibi bir anlama gelir. Allah insana uyarılarda bulunmuş ve onu tabiatla sınıyacağını bildirmişse insanın bu hususta tedbirsizliği ancak kendi kusuru olarak görülür. Deprem gibi musibetler karşısında yetkililerin sorumluluk alma kabiliyeti ve toplumun buna dair tepkisini İlhami Güler şöyle ifade etmektedir:

“Nush/nasihat ile uslanmayanı, etmeli tekdir; tekdir ile uslanmayan hakkı kötektir” Heyhat! Deprem “köteği” ile dahi uslanmıyoruz. “Bu, neden sürekli benim başıma geliyor?” diyorsan; bir şaman, bir “Ayet” gücünde şöyle der: “Ders, sen öğrenene kadar devam eder.” Ancak, “Her musibet, bir nasihattir; ne musibet biter, ne de nasihat.” sözü, -maalesef- bu topraklarda söylenmiş ve bu toprakların ruhunu/karakterini ele veren en doğru sözdür. Bu deprem, bir kısmının kendini “dindar”; bir kısmının da kendini “çağdaş” olarak tanımlayan bir toplumun şehircilik, inşaat, mimarlık, mühendislik alanlarında ahlaktan-medenilikten yoksun olduğunu bir kez daha yüzüne vurarak insanlığa rezil etmiştir. Hâsılı, toplum olarak “iş, bildiğimiz” gibi değil”; daha doğrusu, yaptıklarımız, “mış gibi”⁴⁹

Burada deprem gibi defalarca tecrübe edilmiş bir hadise karşısında bile insanın nasıl bir duyarsızlık gösterebildiği ve sorumluluk gömleğinden giymek istemediğini görmekteyiz. Eğer buna dini söylem çanak tutuyorsa -ki dinin burada günah keçisi kabul edilmesini reddediyoruz- bunu düzeltmenin çabasında olmak ilim adamlarının vazifesi olsa gerektir.

Sonuç

İslamî kader inancı insanın irade ve eylem gücünü eksiltten bir akide değildir. Bilakis Kur’an’ı dikkatli bir biçimde okuyan insan onda güçlü bir insan tasviri görür. Halife varlık insan, yeryüzünün kurucu aktörüdür. Allah’ın izin verdiği ölçüde insan aksiyon alabilen bir varlıktır.

İnsanın inanç dünyası içinde bulunduğu gerçeklikten bağımsız değildir. Yaşadıklarımız, sorunlarımız, sosyal çevre... Kısacası çağın ruhu inancımızı etkilemektedir. Sadece inancı değil, din dilini de etkilemektedir. Kelam ilmi bu gerçeği göz ardı etmez. Bu nedenle erken dönemden

⁴⁸ El-Câsiye, 45/22. Ayrıca Bkz. El-Bakara, 2/286; Nisa, 4/111; el-Mâide, 5/105; el-En’âm, 6/70; Yûnus, 10/44 vd.

⁴⁹ İlhami Güler, “Doğal Felaket Afet ve Kader”, <https://www.ilhamiyyat.com/dogal-felaket-afet-ve-kader/> Erişim Tarihi: 13.02.2024.

günümüze değişerek ve dönüşerek gelmiş bir ilimdir. Dolayısıyla kelim, konularına bakarken çağın gerçekleriyle sınırlarını çizerek. Bazen genişletir, bazen daraltır. Bu nedenle kimi zaman felsefe, kimi zaman tasavvuf, kimi zaman da Batı düşüncesi muhatabı olmuştur kelamın. Bu durum, kelamın yöntemine önemli ölçüde etki eder.

İşte bu hakikate bağlı olarak kaza ve kadere imanının keyfiyeti çeşitli dönemlerde farklı ekoller nezdinde farklılaşmıştır. Cebri görüşten özgürlükçü görüşe farklı yaklaşımlar kader konusunda savunulan iki uç görüş olmuştur. Esasen dinin insanla birlikte hayata geçtiği dikkate alınırsa dinin teorisi ile pratiği her zaman mutlak çizgide olmaz. O farklı olgular ve durumlar karşısında farklı şekillerde aktüelleşir. Nitekim insana mâl olduğu andan itibaren din, insanda çeşitli yorumlardan geçer. Kader inancı da Kur'an'da ve Hz. Peygamberin sünnetinde insanlara öğretilmişse de, insanların bu konudaki düşünceleri onların sosyo-kültürel ve dini anlayışlarından etkilenmektedir.

Mamafih dinin inanç esasları sabit olmakla birlikte insanların sosyo-kültürel durumları, tarihi tecrübeleri ve düşünce sistemleri söz konusu esasların anlaşılmasında farklılaşmalara neden olur. Bu nedenle her teorik bilgi her zaman aynı pratikleri doğurmaz. Tarihte vuku bulmuş bazı toplumsal veya doğal olaylar inanç esaslarının yorumlanmasına daha fazla etki edebilir. Bunu din-toplum ilişkisinin doğal bir sonucu olarak görmelidir. İtikadî ekollerin ortaya çıkmasında bunun önemli rolü vardır. İslam düşünce geleneğinde kadere imanının cebri ve özgürlükçü çizgisinin teşekkülünde bu gerçeğin olduğunu ifade edebiliriz.

Deprem gibi musibet anlarında kaza ve kadere iman ayrı bir önem taşır. 2023'te Türkiye'de yaşanan büyük depremler halkın inanç dünyasını büyük ölçüde etkilemiştir. Kimisi bunun kader olduğuna inanarak teselli bulmuş, kimisi kader olduğunu söyleyerek sorumluluktan kaçmıştır. Kimileri de inananları aşağılamak için yegâne gerçekliğin bilimde olduğunu söyleyerek deprem ve din/kader ilişkisini toptan reddetmiştir. Sadece reddetmekle yetinmemiş, buna inananları da aşağılamıştır. Aslında dinin bilimle ilişkisi olmadığı hatta tabiatın gerçekleriyle ilişkisi olmadığı yönündeki din-bilim çatışması görüşü Batıda Aydınlanmayla beraber yükseldiğini söylemek mümkündür.⁵⁰

Esasen İslam ve bilim ilişkisi Müslüman toplumların tarihinde görülen güçlü bir ilişkidir. Bu, Müslümanların tabiatla barışık, onu keşfetmeye yönelik çalışmalarıyla ortaya konulmuştur. Bugün bizler deprem gibi büyük felaketleri anlamaya ve insanları bu konularda bilgilendirmeye çalışan bilim insanlarının gayretlerini şükranla takip etmekteyiz. Bununla birlikte, İslam'ın bilime karşı olduğu ve Müslümanların bilimden bîhaber, her şeyi tamamen dinî saiklerle anlamlandırmaya çalışan cahil bir kitle olduğu imasını da kabul etmiyoruz. Bilakis bilimi kutsayan ve Allah ile tabiat ilişkisini koparan modern dünyada nasıl insanların nasıl manevi acılar yaşadıkları da bilinmektedir.

Kur'an'ın Allah, insan ve tabiat tasavvuru gayet açık ve basittir. Bu üçlüde Allah yaratan, yöneten ve hesap soran, insan yaratılan, (Allah tarafından) yönetilen, tabiatı (sınırlı da olsa) yöneten ve hesap verendir. Tabiat ise yaratılan, yönetilen ve hesap vermeyendir. (Yani insan etken, tabiat edilgendir. İnsan fail tabiat mefuldür.) Tabiat tümüyle ilahi kanunlara râm olmuştur. Onda ne akıl, ne irade ne de özgür eylem gücü vardır. Kadere iman, topyekûn bu ilişkiye iman olsa gerektir. Bu tabloda insan nerede duruyorsa, sorumluluğu ve payı da o kadardır. Şüphesiz yöneten tarafında da durması yönüyle insanın deprem gibi doğal afetler karşısında sorumluluğu vardır. Öte yandan afet ve felaketler karşısında inanç yıkımına uğramamak için özellikle böyle zamanlarda kaza ve kadere imanını dinin insana dair diğer ıstılahıyla birlikte okunmalıdır. Kaza ve kader imtihan, musibet, fitne, sabır, sevap, ivaz, şehitlik, tedbir, ilahi kanun, ibret, mesuliyet gibi kavramlarla ilişkilendirildiğinde

⁵⁰ Ünal, "Din ve Bilim Buluşma Noktası: Yasallık", 498-500.

doğa olaylarının hikmetleri okunabilecektir. Deprem metafiziği niteliğindeki bu okuma biçimi bu tür olaylarda ilahi muradı anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca doğayı ve insanın durumunu kaza ve kader açısından tevil etme imkânı da sunacaktır.

Konuya bu açıdan bakıldığında deprem ilahi bir kanun olarak değerlendirilebilir. O yeryüzüne yaratılışından itibaren nakşedilmiş bir ilahi yasadır. Deprem bilim insanlarının halen pek az bir kısmını keşfedebildiği doğanın fizik yapısıyla ilgili kozmik bir gerçekliktir. İslam inanç esasları penceresinden bu gerçeklik ilahi irade ve yaratmadan bağımsız değildir. Depremi mutlak anlamda tabiata hamletmek, Allah ve âlem ilişkisini koparmak anlamına gelecektir. Bu, Kur'an'ın tasavvuruna uygun değildir.

Diğer taraftan kaza ve kader, Allah, insan ve tabiat ilişkisini tanımladığına göre, deprem zamanlarında kaza ve kadere imanin imtihan, sorumluluk ve teselli bağlamında olması gerektiğini düşünmekteyiz. Doğal afetler insanın ne büsbütün aciz olduğu ne de tamamen yönetebildiği hadiselerdir. Bu nedenle insan bunlarla mücadele etmenin yollarını aramakla sorumludur. Bunun ötesinde, gücünü aşan durumlarda sabır ve imanla Allah'a dayanmalıdır. Bu şerden/musibetten hayır çıkmasıdır. Musibet sonrasında kadere imanla gelen teselli, musibet öncesinde kadere imanla gelen ihmalkârlıktan evladır.

Kaynakça

- Aydın, Osman. “İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr B. Ubeyd Ve Kader Anlayışı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2002), 127-146.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Usûli'd-Dîn*. nşr. Darü'l-Fünûn. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Doğanay, Süleyman. “Depremzedelerin Hayatı Anlamlandırma Ve Yas Süreçlerinde Dinin Rolü: Nitel Bir Araştırma”. *ULUM 6/Özel Sayı* (Ekim 2023), 157-190. <https://doi.org/10.54659/ulum.1347634>.
- Düzgün, Şaban Ali. “Kader'i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2013), 1-10.
- Filibeli, Ahmed Hilmi. *Üss-i İslam* İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021.
- Güler, İlhami. “Doğal Felaket Afet v Kader” Erişim Tarihi: 13.02.2024. <https://www.ilhamiyyat.com/dogal-felaket-afet-ve-kader/>
- Gün, Faruk. “Çağdaş Dönemde Kelâm İlmi -Metodolojik Ve Problematik Bir İnceleme”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 352-379. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1268405>.
- Gün, Faruk. *Varlıkta İlahi Adalet, Fatalizm ve İnsan Sorumluluğu-Fahreddin er Râzî*, İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Hanefî, Hasan. “Kelam İlminin Tarihselliği”. Çev. İbrahim Arslan. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Ocak 2009). <https://doi.org/10.18317/kader.93439>.
- Hess, P. M. “Depremler”. ed. Gary B. Ferngren. *Batı Geleneğinde Bilim ve Din Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- İbnü'l-Melâhimî, Rüknu'd-Dîn. *Kitâbü'l-Fâik*. thk. Faysal Bedir Avni. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2010.
- İkbal, Muhammed. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, İstanbul: Timaş, 2014.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî. 7. Baskı, Ankara: TDV İSAM Yayınları, 2022.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu'l-Müslim*. Riyad: Beytü Efkârî'd-Devliyye, 1998.
- Okumuş, Namık Kemal. *Ezeli Yazgı: Kadim Dogmanın Tarihsel Kökenleri*. Ankara: Araştırma Yay., 2016.
- Osman. “Seyyid Bey'in Kaza-Kader'e Bakışı”, *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu*, 16 Mayıs İzmir 1997. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999, 115-131.
- Özdiç, Rıdvan. “Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde İrade Hürriyeti (1908-1918)”. *Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2010.

- Sinanoğlu, Abdulhamit. “İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin 'Kader' Anlayışı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (Mart 2006), 69-92.
- Şahin, Hanifi. “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (Aralık 2011), 47-70.
- Tapan, A. (2023). Türk Atasözlerinde Toplumsal Kabulün Şartları: Kalıpyargılar ve Simgesel Sınırlar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (10), 679-702. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1235956>
- Teftâzânî, Sa'duddîn. *Şerhü'l-Akâid*. thk. ve ter. Süleyman Uludağ. 3. Baskı, İstanbul: Dergah Yay., 1991.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, t.y.
- Ünal, Yaşar. “Din ve Bilim Buluşma Noktası: Yasallık”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 32/2 (2021), 496-516.
- Ünal, Yaşar. “Sünnetullahın Değişmezliği Meselesi”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Aralık 2023), 763-794, <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1374875>.
- Watt, Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fırlı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.

Declaration of Interests (Çıkar Çatışması): The authors declare that they have no competing interest (Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir).

Funding (Finansal Destek): The authors declared that this study has received no financial support (Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir).

Ethical Statement (Etik Beyan): It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Ethics Committee Permission (Etik Kurul İzni): The article does not require ethics committee permission. (Makale etik kurul izni gerektirmemektedir).

